

Srebrica KNEŽEVIĆ

Prema zvaničnim podacima u Jugoslaviji je registrovano oko 350 mesta sa termo mineralnim izvorima. Od toga broja 148, odnosno 42% nalazi se u Srbiji.

U pogledu banja procent je još veći jer od ukupno 63 banje, 30, odnosno 47% je na teritoriji naše Republike¹.)

Međutim, pored pravih banja, čije su vode medicinski ispitane, i koje su higijenski uređene postoje i neregistrovane „narodne banje“ koje koristi najviše seoski svet. Vremenom, one stižu izvanrednu popularnost tako da ih posećuje i veliki broj ostalog stanovništva. Neke od ovih, „narodnih banja“, čija je lekovitost utvrđena, postale su već zvanične banje. Mada su se u blizini nekih banja koje su u prošlosti bile sasvim primitivno uređene, nalazili čak i arheološki ostaci, neke su bile dugo vremena napuštene i tek u skorije vreme, upornim korišćenjem naroda iz okoline, na lekovit izvor je skrenuta pažnja pa je on ispitan i banja je ozvaničena.

Imali smo prilike da se za vreme terenskih istraživanja uverimo da je na ovaj način nastala Pećska banja ili kako je narod muslimanske vere naziva, „Iliđa“. kod Peći. Na drugom primeru, na takozvanoj „Bivolskoj banji“ kao na modelu, mogli smo da utvrdimo kako takva „narodna banja“ upravo postaje i razvija se. Na ovome mestu iznećemo one podatke, koji, po našem mišljenju, sa etnomedicinskog stanovišta zaslužuju da se na njih obrati pažnja.

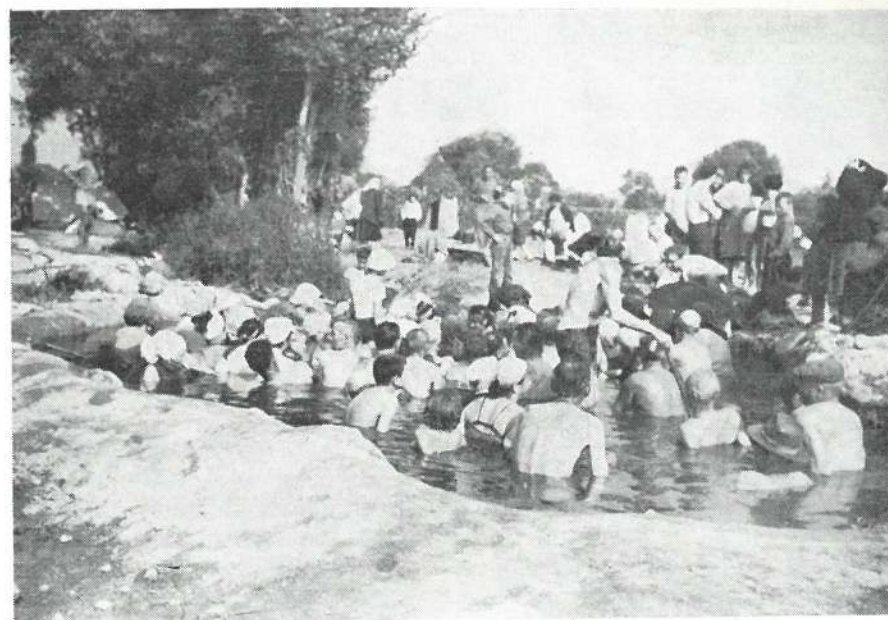
*
* * *

Ako se ide autoputom Bratstvo jedinstvo, sa desne strane, na deonici Vranje-Bujanovac, između sela Srpske Kuće i Rekovca, za vreme letnje sezone, a najviše jula i avgusta meseca vide se veće skupine ljudi, kako u barama zelenkasto masne, blatnjave vode, nepomično sede zagnjurení do pazuha (sl. 1).

Ovo prirodno lečilište koje se intenzivno koristi poslednje tri godine, otkrila je jedna žena koja je koristeći vodu, osetila znatno poboljšanje. Vrlo brzo se to pročulo pa su mnogi počeli da dolaze i da se kupaju u trima lokvama od kojih najveća ima u prečniku jedva deset metara.

U prvo vreme na ovome mestu su se skupljali i lečili bolesnici iz okoline, najviše reumatičari koji su posle boravka u toploj vodi, dobro se utopljavali i, „iscrpeni od vode“ spavali na zemlji, na suncu, provodeći tako, nepomično i po sat dva („dok ih ne probije znoj“). Ovi bolesnici su se posle takvog „lečenja“ vraćali svakodnevno svojim kućama i obavljali redovne poslove (slika 2).

Uskoro i oko ovih lekovitih izvora počele su se ispredati legende. Pričalo se kako su roditelji iz jednog dalekog sela doneli dete koje nije moglo da hoda, i, kako

Slika 1 U prirodnim banjama bolesnici oba pola, zagnjurení do pazuha, u zelenkastomasnoj vodi, provode u istom položaju po 2—3 sata dnevno.

su upornim kupanjem deteta već posle dve nedelje uspeli da ono oseti znatno poboljšanje a da je posle tri nedelje dete stalo na svoje noge. Kako su nam tvrdili, ovo je bilo najbolje uverenje da svet ne samo iz susednih sela, već i iz dalje okoline počne da dolazi na ovo mesto ne bi li našao leka svojoj bolesti. Tako se vremenom okupljalo sve više naroda, seoskog sveta ali i siromašnijeg varoškog stanovništva, koje je umesto da ide u neposrednu blizinu, u Vranjsku banju u kojoj se plaća boravišna taksa i banjske usluge, gde je obavezan i odlazak kod lekara, počelo da se okuplja kod Srpskih Kuća u ataru sela Rekovac.

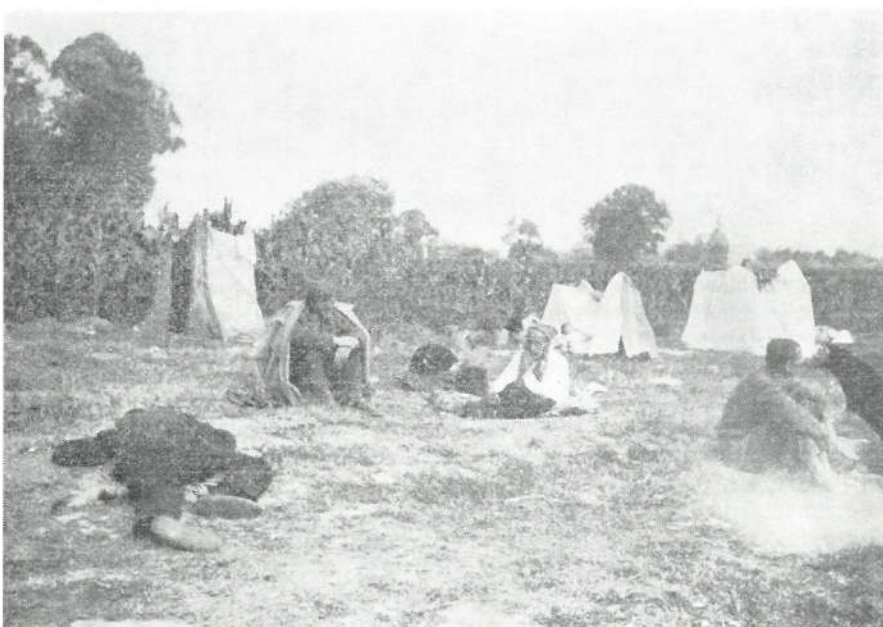
Kako je boravkom većeg broja ljudi na jednom mestu i kupanjem u ovim barama stvorena nemogućnost lečenja već infekcije, i, kako su se počeli okupljati bolesni od raznih bolesti, pa su dolazili i oni sa otvorenim ranama, čak i srčani bolesnici i drugi postojala je opasnost pogoršanja zdravlja onih koji su sami, na svoju ruku noćeli da koriste ove izvore. Zbog mogućnosti zaraze sanitarni organi su u više mahova dolazili na to mesto ubeđujući okupljene da se odatle razidu i pomoć potraže u uređenim banjama. No to nije pomagalo. Tad se nastojalo da se svet silom rastera a u izvore je nabacano trnje, šiblje i kamenje. I dok bi se sanitarna kola i milicija udaljavali već bi se najrevnosniji prikradali a za dan-dva zajednički bi izvor očistili i nanovo počeli da se okupljaju i kupaju u njemu.

Ukoliko se više branilo „narodna banja“ je sticala veću popularnost. Kao da je to bila reklama koja se brzo pronela. Pričalo se da je „doktorima krivo što se ovde ništa ne plaća i da zato što je ova voda lekovitija od one u Vranjskoj banji, dolaze da zatrpaju izvor, kako im, uređene, velike banje ne bi opustele“. Čak je u slučaju da neko prvi vidi bela bolnička kola ili kola milicije trčao do banje i posetio obaveštavao da se sklanjaju. U tren oka oni koji su bili obučeni kroz kukuruze bi pobešli da se posle ponova vrate.

U „Bivolsku banju“ dolaze bolesnici pešice, neki jašu na konju a ima takvih koje dovede kolima. Ovi, teži ostaju i u kolima noćivaju boraveći po nedelju i više dana. Tada su bolesnici koristili kola sa arnjevima dovodeći i neko od ukućana koji se stara i pomaže bolesniku. U vreme kad smo mi posetili banju 17. jula 1966. godine a zatim 1967. početkom septembra, oba puta je pored konjskih zaprega bilo i po nekoliko bicikla, mopeda motorcikla i koji automobil kojima su dolazili ili su dovoženi „banjski gosti“.

Kako lečenje treba početi u „mladu nedelju“ da bi rane „zamladile“, i kako lečenje treba uzastopno ponavljati, mnogi, naročito oni iz dalline podižu privremene zgradice od granja, čergi i ponjava. Naravno da ti uslovi koje bolesnici sami sebi stvaraju nisu nikakvi pa oni koji mogu da snose troškove nastanjuju se kod seljaka

Slika 2 Bolesnici posle kupanja leže na suncu, na koži (levo) ili se odmaraju u improvizovanim staništima

u blizini. Tako seljaci naplaćuju noćivanja i pretvaraju se u privatne ugostitelje. Da bi избегli plaćanje pojedinci podižu šatore i koriste sopstvenu ili iznajmljenu kamp opremu. Tako u neposrednoj blizini izvora i prirodnih bazena kao pečurke rastu improvizovana staništa da bi se stalno smanjivala. Ako bolesnik tako izdrži tri nedelje, odlazi a drugi nailaze. Svakodnevno pristiže bar po pet novih osoba ali ima dana, a naročito u jeku žetve kada se broj stalno prisutnih osetno smanji. Za vreme praznika a obično nedeljom, zapaža se priliv onih koji dolaze da bi samo obavili kratko lečenje. Tada oni sede po nekoliko sati u vodi pa drugi imaju muke da ih nateraju da izađu i ustupe im svoje mesto. Nailaze i oni koje neko od njihovih ukućana dovodi i ostavlja u „banji“ da bi posle dogovorenog vremena ponovo došli po njih. Često se oni vraćaju donoseći hranu i preobuku svojim. Naravno da u „banju“ svraćaju i putujuće zanatlije i trgovci, često Cigani.

U ovoj, „narodnoj banji“ preko celog dana je veoma živo. Oko podne, u jednoj lokvi bude i po šezdesetak i sto osoba. Ljudi i žene, različitog doba starosti, mada pretežu starije osobe, ali ima i dece, jedno do drugog sede u istoj vodi. Sedeći na suncu u vodi i sumporovitim isparenjima, u sasvim nehigijenskim uslovima naravno da samo mogu svoje ionako loše zdravstveno stanje da pogoršaju. Kad se to dogodi narod smatra to reakcijom organizma „isteruje se bolest“ i savetuju da se osoba strpi jer će posle biti „ko rukom odneto“.

U ovom skupu, pri zajedničkom životu dolazi do izmene iskustava i prenošenja tekovina narodne, tradicionalne medicine. Ne samo da se savetuje već se detaljno objašnjavaju izvesni postupci u lečenju bolesti i preporučavaju recepti pojedinih narodnih lekova. Ove skupine ljudi idealno su mesto za sakupljanje podataka o narodnim shvatanjima o zdravlju i bolesti. Ali, da bi se u celini uspelo, trebalo bi boraviti tu sa ostalim bolesnicima, kupati se sa njima, noćevati isto kao i oni, da bi se steklo njihovo potpuno poverenje i došlo u mogućnost da se stvarno sve sazna. Na taj način, kao na modelu mogli bi se pratiti nizovi etnoloških i psiholoških motivacija koje su karakteristične za nastanak banja uopšte.

I kraćim boravkom može da se konstatuje šarolikost u etničkom pogledu, kako po antropološkim karakteristikama tako isto i prema nošnji (Srbi, Šopovi, Šiptari, Cigani). Pored procesa adaptacije tu se stvaraju i norme običajnog prava, prvenstveno o korišćenju lekovitog izvora, o ponašanju pojedinaca i kažnjavanju izgreznika.

Veoma su upadljiva slobodna shvatanja. Kako je zbog lečenja golotinja postala obična stvar, pojedinci se svlače kraj samog izvora i ostaju samo u rublju u kome ulaze u „banju“. Neki podižu improvizovane zaklone od čaršava i čebadi (slika 2) pod kojima se svlače i zatim prigrnuti dolaze do vode. Razumljivo je da žene ispoljavaju veću stidljivost ali i one ubrzo podlegnu opštem shvatanju da je u interesu izlečenja da sa što manje odeće ulaze u vodu. Kako voda prlja rublje, ono u kome se ulazi u banju izgleda užasno nečisto. To je i put raznim infekcijama i pravo je čudo da nema tragičnijih posledica po zdravlje onih koji banju koriste.

U „banji“ ljudi su dobrim delom oslobođeni čvrstih patrijarhalnih stega ali ne u onoj meri kako je to u urbanizovanim, „gospodskim banjama“. Zna se tačno šta je dozvoljeno. Posetioци su dosta radoznali i kod svakog novodošavšeg raspituju se ko je, od kojih je, iz koga sela. Tu se sklapaju i poznanstva, nekad i izvesni poslovi, pogodbe.

U slobodnom vremenu poneki posetilac zabavlja svojom pesmom ili svirkom na dvojnicama. Muškarci kad nisu u vodi i ne sunčaju se, igraju „mice“ ili se kartaju. Zanimljivo je kako se u ovakvoj skupini često nađe i kakav talentovani improvizator koji odmah posle nekog događaja ispeva pesmu. Uz dozu narodnog humora ta pesma postaje dokumenat onoga što se u banji zbilo.

Pored ljudi koji koriste banju za kupanje svakodnevno ovde dolaze oni koji zahvataju i svojim bolesnima nose vodu za piće. Tako je oko izvora redovno po nekoliko osoba koje strpljivo čekaju da napune bocu ili balon. Kako se veruje da je ova voda lekovita „za želudac“, da „leči ljubomoru“, „smiruje živce“, pored toga što olakšava reumatičarima, tu dolaze i nerotkinje kao i žene sa ginekološkim oboljenjima. Ako dodamo da ima i osoba sa ekcemima i ranama deformitetima i izražtajima, razumljivo je da se u takvoj narodnoj banji, pri nikakvim higijenskim uslovima upravo može doći do suprotnog efekta.

Vreme je da se stvarno narodu objasni i zbilja onemogućiti ovakvo korišćenje lekovitih izvora. Potrebno je da se ova mesta na neki sigurniji način izoluju od

pristupa. Ovo je jedna aktuelna tema zdravstvenog prosvetavanja, utoliko pre, što znamo da nije Bivolska banja usamljena pojava.

Upravo, od pre nekoliko godina seoski svet je počeo da opседа *Prolom banju* ispredajući o njenom lekovitom svojstvu prave legende. Preduzimljivi ljudi su se brzo snašli i počeli da izdaju sobe za smeštaj, gostioničaru je krenuo posao i danas ova nezvanična banja već ima lik urbanizovane seoske banje.

U blizini Despotovca u Srbiji, na nekoliko kilometara od manastira Manasije nalazi se termalni izvor do koga pokazuje put regularna oznaka *za banju*. N samom termalnom izvoru podignuta je ozidana zgrada iako da se niz nekoliko stepenika silazi do vrela. Voda je topla oko 30 stepeni i svakodnevno u ovu banju dolaze meštani iz okolnih sela i radoznali turisti. Pored banje nalazi se gostionica tako da i ovaj lokalitet postepeno ima uslove da dobije fizionomiju „narodne banje“.

Sličnih pojava ima i na drugim stranama. Samo da pomenemo *Novopazarsku banju*, banja na *putu od Kosjerića za Valjevo* i banju u *okolini Lajkovca*. Slična je banja u *blizini Gnjilana* kao i ona *kraj Kumanova*. To je termalni izvor ograđen sa četiri zida, ruševine nekadašnjeg hamana verovatno iz „turskog veka“, bez krova. I ova primitivna banja koja je besplatna, okuplja dosta bolesnika koji u njoj traže olakšanja svojoj bolesti. I na kraju, da pomenemo da u neposrednoj blizini pa i u samim velikim gradovima (Ljubljani i Zagrebu²). Kraj Beograda i danas se koristi sasvim primitivno izвориšte mineralne vode u *selu Višnjici*. Kako je ova voda mlaka, posetioci donose lavore, neki i plehana korita i za vreme letnjih meseci vodu zagrevaju na suncu

Kako su komunikacije sa ovom banjom iz Beograda stalne jer upravo skoro do izvora jedna autobuska linija iz Beograda, banja je dugo godina redovno posećivana od strane istih osoba, siromašnijih Beograđana.

U svim slučajevima koje smo naveli reč je o neuređenim banjama, prirodnim lečilištima koja nemaju stvarni status ali koje se sa pravom mogu smatrati „narodnim banjama“. Kada se takva, „narodna banja“ pokaže dovoljnom da stalno privlači određen broj posetilaca ona se izgrađuje i razvija³). Takav je bio slučaj banje kraj Peći na čemu ćemo se posebno zadržati a takva će dalja istorija biti možda i nekih na ovom mestu pomenutih prirodnih, narodnih lečilišta.

*
* * *

Pecka banja, koju muslimanski živalj naziva „Ilidža“, sve do 1948. godine na geografskim kartama nije bila zabeležena. Ipak, nju je koristio priličan broj bolesnika kako iz Metohije (to je jedina banja u ovoj pokrajini) tako isto i iz susedne Crne Gore pa i iz Crnogorskog primorja.

Po narodnom predanju banja se nekoliko puta selila. Voda je četiri puta „bežala“, po narodnom mišljenju zato što su je posetioci prljali. Ovo narodno verovanje, pretpostavljamo, moglo je imati svoga higijenskog značaja i efekta jer u zajedničkim, prvim prirodnim bazenima ljudi su boravili duže vremena nego što je to danas slučaj pod kontrolom lekara i u organizovanoj banji. Zbog dugog sedenja u vodi, boravak po dva i tri sata, zbog toga što je dosta lica u toku popodnevnih časova koristilo banju, voda se znatno prljala i svakako nije mogla imati isti efekat kao kad se koristi pod savremenim higijenskim uslovima. Međutim, kako su banju koristila lica koja su imala ekceme i kožna oboljenja, pa i osobe koje su imale šugu, bilo je rasprostranjeno mišljenje da u lekovitoj vodi bolest ne može da pređe na drugo lice.

Od maštana koji su „starinci“ u banji, pojedini poznaju sve njene skrivene kutke i dobro su pretražili okolinu. Tako smo zahvaljujući jednom „istoričaru banje“ imali prilike 1967. godine, početkom septembra, da obiđemo ranije izvore, koji su usled taloženja travertinskih naslaga zatvorili. Istovremeno moglo se zaključiti da je sasvim očigledno da je na veoma pogodnom terenu i izvanredno povoljnom položaju, možda na istom mestu u prošlosti postojalo naselje. Mada arheološka iskopavanja ovde još nisu preduzimana, može se pretpostaviti da su ovu banju, odnosno termalne izvore koristili i srednjovekovni stanovnici ovih krajeva. Ovo utoliko pre jer je u neposrednoj blizini (Peć) bilo srednjovekovno naselje a i čuvena „kisela voda“ kraj manastira Dečana smatrana je takođe lekovitom.

Prema iskazima čuvara banje koji se o njoj stara godinama, u neposrednoj blizini nekadašnjih izvora nailazi se na novac i cigle na osnovu kojih se može zaključiti da je reč o lekovitim izvorima koji su možda bili poznati i korišćeni još u doba vladavine Rimljana. Kako u neposrednoj blizini banje ima i humki koje narod naziva „dvanaest grobova“ većih dimenzija no što je u naše vreme uobičajeno, narod ih vezuje za našu srednjovekovnu vlastelu. Može se pretpostaviti da bi arheološka istraživanja unela mnogo više svetlosti u istoriju banje i naselja i ona bi omogućila da se pored postojećih arheoloških artefakata sakupi još eksponata, koji bi se mogli smestiti u mali banjski muzej. Takav muzej ili samo zbirka u perspektivnom pogledu bila bi raritet i privlačni momenat za razvoj i unapređenje turizma.

Za „trusko vreme“ bio je ograđen bazen sa drvenom nastrešnicom. Njega su koristili Turci dok su se Srbi kupali u jazu kojim je voda isticala iz ovoga bazena. Ostaci „turskog bazena“ porušeni su dvadesetih godina našeg veka, u vreme kad počinje ponovni uspon banje i njeno masovnije korišćenje. Upravo, tada se sve više širi po narodu priča da je gazda, svoga starog konja, koji je hramao i bio bolestan, iz sažaljenja odveo daleko od cela i ostavio ga nemajući srca da ga ubije. Kako se konj posle izvesnog vremena vratio podmlađen, sa nanovo naraslom i sjajnom dlakom, a nije više hramao, domaćin je, da sazna razlog takvom preobražaju, pošao za konjem koji se povremeno često gubio u nepoznatom pravcu. Tako je jednoga dana pronašao izvor gde je konj pio vode i nedaleko odatle kupao se. Kako je voda bila topla, seljaku je bilo jasno da je to prirodni lekoviti izvor. O ovome je pričao ostalima i bolesni ljudi su počeli dolaziti na ovo mesto, da bi se, kako tradicija navodi, uskoro mnogi osvedočili u lekovitost vode.

Banja je sve do 1945. godine bila u privatnom posedu. Upravo lekoviti izvori na ataru između sela Banje i Banjice nalazili su se na imanjima privatnih vlasnika. Svet koji je dolazio i ove izvore koristio, ograđivao ih je trnjem da stoka ne bi ulazila prljala „banju.“ Vremenom, pojedinci su se udruživali i ako bi rešili da dolaze nekoliko godina uzastopno, počeli su da podižu jaču ogradu. Do 1932. godine svet je na taj način koristio banju a onda je na inicijativu pojedinaca koji su uočili da od eksploatacije banje mogu imati materijalne koristi podignuto prvo betonirano kupatilo. Zapravo zagrađen je jedan basen i podignuta zgradica nad njim. Uskoro posle toga razvija se i banjsko naselje koje posle prvih kuća u centru ima i kafanu a nešto kasnije i pijacu. Međutim, sve do kraja drugog svetskog rata u naselju sem hladnih izvora nije bilo izgrađenih higijenskih česama. Tek od ovoga doba podižu se u većem broju stambene zgrade, hotel (sl. „3) naselje dobija poštu i upravnu zgradu. Tako se umesto starog bazena koji se doduše i sada koristi, podižu još druga dva koji imaju kapacitet od 140 kupača. U to vreme već se diferentuju bolesnici, i za one, imućnije, izgrađeno je nekoliko kada.

Od 1950. godine, otkad je banja ozvaničena, a naročito od pre deset godina otkad je Institut za medicinsku hidrologiju i klimatologiju u Beogradu izvršio i

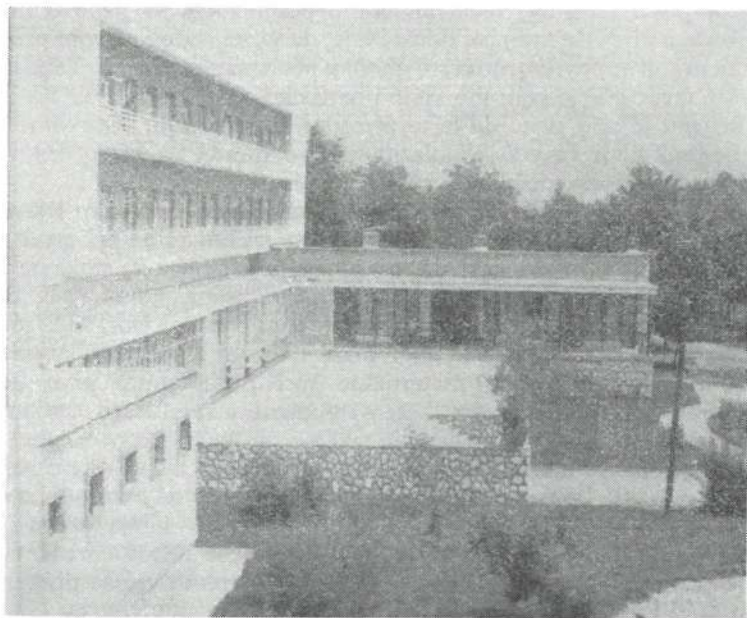

detaljniju hemijsku analizu, otkad su u banji podignute higijenske česme, izgrađen nov Reumatološko-rehabilitacioni centar (slika 4) i više paviljona, lečilište dobija razmere savremeno uređeno medicinskog i turističkog centra.

Slika 3 Hotel „Banja“ u naselju Pečka banja.

Pa ipak, i pored toga što je svakodnevnom autobuskom linijom banja vezana za Peć i što ima željezničku stanicu udaljenu svega 12 kilometara, banja još uvek ima karakter „narodne banje“. Sem u samome centru gde je savremeno uređen stacionar, restoran,

Slika 4 Reumatološko-rehabilitacioni centar u Pečkoj banji, koji je direktno vezan za kupatilo, tako da preko cele godine bolesnicima omogućuje kupanje

hotel i upravna zgrada još uvek ima paviljona i zgradica podignutih na brzinu. S jedne strane zidaju se lepe savremene komforne vile, mnoge njihovi vlasnici uživaju a neke podižu penzioneri Crnogorci koji će ih izdavati banjskim gostima ili već postupaju na taj način živeći od rente. I pored lepog parka koji je u novije vreme podignut po periferiji banje, pa i u blizini starog bazena, još uvek ima siromašnijih ljudi koji pod improvizovanim nastrešnicama ili kolibicama od granja provode ono vreme koje su odvojili za svoje lečenje.

Početkom septembra meseca 1967. godine za vreme toplih dana banja je bila puna posetilaca. Pored ovih improvizovanih staništa i kućica podignutih od lesonita bili su upotrebljavani mangali na kojima su žene spremale hranu. Neki bolesnici posle kupanja spavali su, do duše utopljeni, ležeći na suncu, na zemlji preko ovčje kože, kakvog ćilima čupavca ili gubera. Nedaleko od starog bazena koji je danas „žensko kupatilo“, žene su posle obeda, u toploj vodi na jazu, prale posude. Nedaleko odatle bilo je žena koje su prale svoje rublje ili rublje drugih bolesnika.

U banji se moglo videti šarenilo narodne odeće, tradicionalne nošnje koja je retko u potpunosti očuvana, već kojoj se dodaje ponešto od savremene konfekcije. A nekoliko osoba koje su boravile u ovim improvizovanim čergama ili u zakupljenim šatorima pa i u zgradicama montiranim od lesonita ili u barakama imalo je svoje tranzistore. Međutim u banji je bilo i posetilaca koji su se zabavljali svirajući u dvojnice a i jedan gusar koji je, kad bi bilo raspoložen, za čas imao grupu slušalaca. Njega su veoma uvažavali i po pričanju, nedeljom bi u banju dolazili meštani iz susednog sela, poreklom Crnogorci, da se dive njegovom guslanju.

Ono što banji uvek daje ton narodne banje jeste narodni običajni život koji je toliko odražen na narodna shvatanja o leku i lečenju. U zajednički bazen i sada bolesnici bacaju po koji novčić pa čak i u kade u kojima se imućniji bolesnici kupaju. Ovo verovanje koje vodi svoje poreklo verovatno od običaja kakvi su obavljani i u rimskim termama, nije jedino. Uobičajeno je, i smatra se naročito efikasnim kupanje o pojedinim terminima. Tako je, prema ustaljenom narodnom shvatanju koje se redovno sprovodi u praksu, najposećenija banja na Đurđevdan (6. maja) i Markovdan (9. maja). Tih dana sa svih strana množine bolesnika pristižu u banju tako da dnevno u svim bazenima i kadama bude i do 3000 kupanja.

Pored ovih elemenata narodne tradicionalne kulture, nesumnjivo da boravak u banji utiče na pojedince pa se i masovno odražava na veće skupne osoba. Među sredovečnim i mladim svetom veoma brzo se razvija navika za posmatranjem televizijskog prenosa kakve fudbalske utakmice kao i šaljivih emisija. Televizor u stacionaru ima široku primenu a najbolje je posećena ova prostorija kad su emisije koje prikazuju igre iz naših krajeva ili domaće filmove.

Iz činjenice da banju posećuje sve veći broj osoba, da se pretpostavi da će narodna banja uskoro prestati da ima tradicionalno obeležje. Uoči drugog svetskog rata godišnje je u banju dolazilo 10.000 do 12.000 posetilaca. Samo godinu 1963. boravilo je oko 20.000 gostiju i još tri puta više onih koji su banju posećivali kao turisti i izletnici.⁴⁾

NAPOMENE

¹⁾ Enciklopedija Jugoslavije 1. MCMLV 344. — ²⁾ Peter Borisov, Zdravljenje z naravnimi sredstvi v nekadanji Kranjski, Zbornik referatov, Ljubljana 1967, 74, Vladimir Zazala, Povjesni razvoj prirodnih lečilišta i kupališta na području današnje SR Hrvatske, Zbornik XII naučnog sastanka, Beograd 1964 205., dalje *Povjesni razvoj*, — ³⁾ Slično primeru Bivoljske banje u uslovima

pod kojima se pacijenti leče pisale su još 1855 godine „Novice“: „Ljudi su sami jame i pesak kopali motikama i lopatama da bi gradili sebi kalužne otvore u kojima su se u blatu kupali“ (dr Mirko Karlin, Kaj so leta 1855 pisale „Novice“ o Čateških toplicah, Zbornik referatov, Ljubljana 1967, 165.; dr Vladimir Bazala navodi podatak napisan 1784 godine po kome su uslovi u Krapinskim toplicama bili slični današnjim u Bivoljskoj banji. Tada je „Kupalište bilo prilično posećeno ali su uređaji prilično nečisti i zapušteni. Kupači ne plaćaju ništa . . . U po bijela dana sjedi mnoštvo golih ljudi u kupelji koja je sličnija kupelji za konje . . .“, Povjesni razvoj, 200. — 4) *Bojko Bojović*, Banja Ilidža kod Peći, turistički informator.

FORMATION OF NATIONAL SPAS IN SERBIA

Srebrica KNEŽEVIĆ

Of 350 registered places with thermomineral springs in Yugoslavia 148 or 42% are situated in Serbia; 30 spas out of the total of 63 are in Serbia. Although the number of actual spas is so large and their waters are medically examined, there are still other spas, not registered, so-called „popular spas“, mostly visited by village people. In the course of time they won exceeding popularity and a large number of other people come to visit them. Some of these spas, which were medically approved, already became officially accepted. Archaeological remains were found in the vicinity of some spas which were not arranged at all; they bear evidence of the time when these spas were exploited. The people from the surrounding settlements coming to be treated in completely natural conditions and using permanently the water from these spas have recently drawn attention to the spring of healing water, so that it was examined and officially approved.

Considering these questions primarily from an ethnological and medical aspect the author analyses in her paper the foundation of a natural health resort known among the people as Bivoljska Banja (Buffalo Spa), carrying out ethnological investigations on the spot. The attached photographs show how male and female patients of different age spend two or three hours motionless, plunged deeply, to the shoulders, into pools of dark green water. By the springs or under improvised shelters these people usually change clothes and afterwards, lying in the sun, rest on the ground, to recover after a salutary bath. Some patients spend a week or three in their waggons, improvised shelters or tents till their treatment is completed. Thus in the course of time a seasonal spa was formed of a temporary settlement.

Regarding other spas of the same character, Ilidža near Peć, a brief historical outline is given of its development and transformation into a contemporary resort with all necessary urban elements.

Besides a historical review of the former spa a development line of some swimming-pools and other objects is described in the paper, up to a contemporary bath with separate swimming-pools for ladies and gentlemen, bathtubs, halls for massage and recreation. Hotels, private-owned villas, administrative centres, post office and all other contemporary objects situated around a well arranged park give to this exclusively popular spa till now a characteristic of a modern resort of today.

BRESTOVAČKA BANJA

Milutin VELIMIROVIĆ

U veoma živopisnom planinskom kraju nekadanjeg Zaječarskog okruga, u središtu vulkanske oblasti Crnog Timoka, nalazi se stara Brestovačka Banja, najpoznatija terma u Timočkoj krajini.

Banja je okružena šumovitim brdima koja je zaklanjaju od vetrova. Leži na nadmorskoj visini od 385 m, ima veoma povoljne klimatske uslove, sa dosta vlage, a bez jakih dnevnih vrućina.

Ima osam zasebnih izvora koji snabdevaju opšte bazene i kade za kupanje, a pored toga ima još dva jaka topla izvora izgrađena kao česme.

Kod jednog kupatila ima i tri manja izvora od kojih svaki snabdeva po jednu zasebnu kadu.

Izvori koji snabdevaju opšte bazene i kade daju razne količine vode, od 7,5 litara u minutu kod kupatila br. IV do preko 34 litra kod kupatila br. III, čija je voda i najtoplija: 39 do 41°C.

Temperatura izvora je različita i kreće se između 39 i 40°C.

Česme daju od 6,5 do 18,5 litara vode u minutu, a temperatura im je od 37 do 38,5°C.

Izvori Brestovačke Banje izbijaju sa raznih dubina iz pukotina trahitskih i andezitskih stena i svi su po hemijskom sastavu manje više slični.

Voda Brestovačke Banje, prema hemijskom sastavu, dolazi u red slabih sumporovitih hiperterma sa karakterom slabih saliničnih voda.

Od srpskih hemičara prvu analizu vode Brestovačke Banje izvršio je prof. Sima Lozanić.

Prema njegovoj analizi voda najviše sadrži natijum-sulfata i kalcijum-sulfata, a znatno manje magnezijum-sulfata, silicijum-oksida i natrijum-hlorida. Suma svih sastojaka na 1.000 gr vode iznosi 0,862 grama. Slobodne ugljene kiseline i u bikarbonatima ima 0,030 a suvog ostatka oko 0,86 grama.

Analiza je vršena davno (1885. godine) a sigurno bi se danas, pri savremenim načinima ispitivanja, našlo još nešto novo.

Voda Banje je i radiokativna i njena radiokativnost dostiže 0,46 i 0,48 Mahovih jedinica u bazenima br. I i br. II, a zatim slabi od 0,37 do 0,17 u ostalim bazenima, dok u bazenu br. VI iznosi svega 0,03.

Mineralna voda se upotrebljava uglavnom za kupanje, ali i za piće, a pije se obično s mlekom ili sa surutkom.

Prema mišljenju dr Stevana Mačaja, dugogodišnjeg lekara Brestovačke Banje, mnogostrukog naučnika koji je prvi ozbiljno proučavao dejstvo vode ove Banje, ona je slična dejstvu vode u Daruvaru, Sent Lukaslu kod Budimpešte, Mehadiji, Badenu kod Ciriha i Toplicama u Češkoj.